

Een gesprek met Rudi Van Doorslaer : over een halve eeuw oorlogshistoriografie en het CegeSoma¹

Bruno De Wever en Peter Romijn

Rudi Van Doorslaer is meer dan veertig jaar aan de slag geweest als historicus verbonden aan het CegeSoma. Hij was van 2005 tot 2016 de derde directeur van de instelling, na Jean Vanwelkenhuyzen² en José Gotovitch³. Over die laatste verschijnt in dit nummer een bijdrage van Pieter Lagrou en Martin Conway. Rudi Van Doorslaer is de auteur van een belangrijk oeuvre waarin de crisisjaren dertig en de Tweede Wereldoorlog centraal staan. In 2003 publiceerde hij een artikel over een halve eeuw academische en maatschappelijke omgang met de oorlog dat herlezen kan worden als smaakmaker voor het indrukwekkende overzicht dat Nico Wouters in dit nummer publiceert⁴. Rudi Van Doorslaer leidde het CegeSoma in institutioneel moeilijke tijden en werd op het einde van zijn mandaat geconfronteerd met de integratie van de instelling in het Rijksarchief. Het eerste thema van het interview behandelt dan ook de geschiedenis van CegeSoma. Daarna volgen nog de actuele stand van het onderzoek naar de geschiedenis van België in de Tweede Wereldoorlog en het spanningsveld tussen geschiedvorsching en herinneringscultuur.

Hoe schat jij de impact in van CegeSoma op de geschiedschrijving van België tijdens WO II? Heeft de instelling het verschil kunnen maken of niet?

Eigenlijk, alles bij elkaar, te weinig. Natuurlijk heeft dat te maken met de specifieke context waarin de instelling is ontstaan. Het initiatief

kwam van wat men noemt de ‘vaderlandslievende verenigingen’. Het is hier niet de plaats om daar erg diep op in te gaan, maar het was een reactie op een door de Belgische Staat gemist proces tegen Robert Verbelen⁵. Die had de SS-commando's geleid in de contraterreur en was in Wenen in een proces gewikkeld waarin de Belgische Staat zich burgerlijke partij had gesteld, maar dat voor de Belgische Staat heel nefast heeft uitgepakt. Politici, maar vooral ook de vaderlandslievende verenigingen, moesten vaststellen dat er ter nauwer nood achterliggende documentatie beschikbaar was om dat proces tegen die Vlaamse SS'er en oorlogsmisdadiger te stofferen. Toen is er in het parlement geijverd voor het creëren van een specifieke instelling die als opdracht zou krijgen om de oorlogsgeschiedenis te documenteren en te bestuderen. Meteen zegt dat iets over de achtergrond van die instelling, die ik in het begin van haar bestaan zou bestempelen als een soort semiwetenschappelijke constructie. Het gevolg was namelijk dat het beheer gedurende de eerste decennia tweeslachtig is geweest. In de commissie zaten, naast universiteitsprofessoren, evenveel vertegenwoordigers van de vaderlandslievende verenigingen, weliswaar met uitzondering van het linkse Onafhankelijkheidsfront dat om ideologische redenen werd uitgesloten.

Daarenboven was er met de selectie van het wetenschappelijk personeel ook wel een probleem. Dat kan misschien brutaal klinken, maar eigenlijk krijg je in die beginfase ook enkele, wat ik zou noemen tweederangs wetenschappers, die één ding gemeen hebben, namelijk dat ze elkaar het licht in de ogen niet gunnen. Die conflictcultuur stoelt eigenlijk op de oorlogstegenstellingen zelf. Die werden vertaald in de opinies van de wetenschappers die in het Centrum aan de slag waren.

1. Deze bijdrage is gebaseerd op een interview afgenomen door Bruno De Wever en Peter Romijn, 8 maart 2019.

De interviewers danken Nas De Spiegleer en Emmanuel Vermeire, masterstudenten geschiedenis van de UGent die in het kader van het vak Onderzoeksproject de opname en de transcriptie van het interview voor hun rekening namen.

2. Jean Vanwelkenhuyzen (1927-2008), leidde CegeSoma van 1968 tot 1989.

3. José Gotovitch (†1940), leidde CegeSoma van 1989 tot 2014.

4. RUDI VAN DOORSLAER, *Gebruikt verleden. De politieke nalatenschap van de Tweede Wereldoorlog in België 1945-2000*, in GITA DENECKERE EN BRUNO DE WEVER (EDS.), *Geschiedenis maken. Liber amicorum Herman Balthazar*, Gent, 2003, pp. 227-249.

5. Robert Verbelen (1911-1990) Zie: www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/persoonlijkheden/robert-verbelen.html.

Rudi Van Doorslaer was directeur van het CegeSoma tussen 2005 en 2016 (foto Koen Broos, CegeSoma).

Ikzelf ben gestart als tewerkgesteld werkloze in 1974, vijf jaar na de opstart van de instelling. Als jonge onderzoeker viel ik van de ene verbazing in de andere. Ik ontmoette er collega's die aan de kant van het linkse verzet stonden – zoals ikzelf – en anderen die nog op de schoot van Cyriel Verschaeve⁶ hadden gezeten in Duitsland bij de Landsleiding, de exilregering van uitgeweken Vlaams collaborateurs. Er was een directeur, Jean Vanwelkenhuyzen, die verdiensten had, maar die langs de andere kant ook heel erg nauw betrokken was bij koning Leopold III en in het bijzonder bij de tweede vrouw van de koning, prinses Lilian, bij wie hij nu en dan op de koffie ging.

En dan was er natuurlijk de specifieke Belgische context en het imago van de instelling. Het Centrum werd gedurende de eerste decennia van zijn bestaan bij velen als een Franstalige instelling gepercipieerd. De relatie met Vlaanderen, met wat er leefde in Vlaanderen, zowel wetenschappelijk als maatschappelijk, was toen secundair. Met de komst van de tweede directeur, José Gotovitch, die een uitstekende wetenschapper was, ik kan dat niet genoeg beklemtonen, werd de Franstalige dominantie in mijn ogen eigenlijk bestendig. Ook al omdat hij de wetenschappelijke netwerken toch vrij exclusief naar Frankrijk toe heeft uitgebouwd. Relaties in bijvoorbeeld Angelsaksische wetenschappelijke kringen waren er nauwelijks toen ik aantrad als directeur in 2005.

Er is geen instelling in België waar meer mondelinge geschiedenis bedreven is en waar in de collectie meer interviews zijn dan het CegeSoma. Ook internationaal is de instelling daarmee een voorloper. In het NIOD bijvoorbeeld is oral history verwaarloosd omdat er geschreven archieven beschikbaar waren waar – zoals men toen wilde aannemen – het gehele verhaal in te vinden was. Moesten de onderzoekers van het CegeSoma

niet een aantal omwegen maken die juist heel productief zijn geweest?

Ja, maar bij die sterkte moet toch ook een belangrijke voetnoot worden geplaatst. Er was namelijk geen onderzoeksplan, er was geen gestructureerd overleg over wat de instelling op korte, middellange en lange termijn moest bereiken. Het ging om onderzoekers die elk hun eigen onderzoeksdomein hadden, los van elkaar. In het verlengde van die onderzoeksdomeinen en onderzoeksthema's krijg je dan die mondelinge geschiedenis. Dat wil zeggen dat bepaalde sectoren, onderdelen van de geschiedenis van Tweede Wereldoorlog wel degelijk worden bestreken door die interviews, maar dat anderen toch worden verwaarloosd. In het bijzonder valt het op dat het brede domein van de collaboratie daarin zo goed als afwezig is.

Als verzachtende omstandigheid moet worden opgemerkt dat er in België ook geen model bestond van een wetenschappelijke instelling die vanuit een collectieve onderzoekagenda werkte. Een Belgische Loe de Jong was, denk ik, simpelweg onmogelijk in de Belgische context⁷. Iemand die wetenschappelijke medewerkers in een instelling ondergeschikt maakt aan de opdracht die hij tot de zijne heeft gemaakt, was in Brussel niet denkbaar.

Wat ook zijn nadelen had. In het NIOD heeft men het er nog steeds over of het niet veel beter zou geweest zijn als de boekenreeks van de Jong een collectief werk van meerdere auteurs was geweest. Dat was voor het imago van de instelling minder goed geweest, maar voor de wetenschap waarschijnlijk veel vruchtbaarder.

Maar nu was de Nederlandse reeks natuurlijk ook deels collectief, in die zin dat de medewerkers de voorbereiding deden voor het werk dat Loe de Jong dan schreef. En dat was in de Belgische context ondenkbaar. In feite werd in het Centrum de cultuur verdergezet die aan alle universiteiten

6. Cyriel Verschaeve (1874-1949) Zie www.belgiumwwii.be/nl/belgie-in-oorlog/persoonlijkheden/cyriel-verschaeve.html.

7. Loe de Jong (1914-2005) was de eerste directeur van NIOD. Hij publiceerde het veertiendelige standaardwerk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, 1969 - 1994 dat in de instelling werd voorbereid. Zie: <https://www.niod.nl/nl/koninkrijk>.

bestond en die ervoor zorgde dat iedere professor een eigen koninkrijkje bezat met zijn eigen onderzoeksdomein. In de geest van die tijd werden daar geen fundamentele vragen bij gesteld.

Laat mij er misschien toch nog een element aan toevoegen. Veel meer dan het NIOD, waar in die tijd nauwelijks over werd gesproken in het CegeSoma, was er wel degelijk een model en dat was het *Institut d'Histoire du Temps Présent* in Parijs. Ook daar had je dezelfde cultuur van losse onderzoekers die elk een eigen thema onderzochten en waar eigenlijk nauwelijks een collectieve onderzoekagenda bestond.

De verwetenschappelijking van de werking van de instelling is begonnen met het aantreden van José Gotovitch. Toch is in mijn visie de achterliggende herinneringspolitieke context bij het bestuderen van de oorlog en het maatschappelijk belang dat eraan gekoppeld was (dat prominent aanwezig was in de Van Welkenhuyzen periode), niet helemaal verdwenen in de periode van José Gotovitch, ondanks de verwetenschappelijking. Ook in het beheer van de instelling waren toen nog een aantal vertegenwoordigers van de vaderlandslievende vereniging aanwezig. Langzaam is dat verminderd, tot ze uiteindelijk helemaal zijn verdwenen. Dat was het kantelmoment waarop je kon zeggen dat CegeSoma voor de volle 100% een wetenschappelijke instelling werd.

Heeft ook de staat gewogen op de werking van CegeSoma, de federale staat of in latere fase de deelstaten?

De deelstaten heel duidelijk niet, aangezien de instelling tot op de dag van vandaag binnen de federale context werkt. De brede evolutie in het kader van de staatshervorming, de regionalisering van onderzoek en onderwijs, werd uiteraard een steeds groter probleem. Ik heb nog de tijd gekend dat het CegeSoma collectief beheerd werd door de twee ministers van onderwijs, de Nederlandstalige en de Franstalige. Maar daarna was er tussen beiden helemaal geen band meer. De natuurlijke partners van het CegeSoma waren de universiteiten en die vielen onder de gemeenschappen.

Het federaal gebleven CegeSoma moest dan op een soort vrijwillige basis een beroep doen op universitair die via een Wetenschappelijk Comité betrokken werden bij het beheer van de instelling. Nu vormden de universitair de natuurlijke bondgenoten van degenen in CegeSoma die wensten dat het als een echte wetenschappelijke instelling kon functioneren. Aan de andere kant, in die eerste decennia was het ook zo dat het voor sommige universiteitsprofessoren, ik zal mijn woorden hier wikken en wegen, het Centrum een welgekomen instelling was om assistenten die men na verloop van tijd liever wou vervangen, daar op een of andere manier te kunnen plaatsen. Ik heb de tijd gekend dat bij de aanstelling van wetenschappelijke medewerkers het eigenlijk de vertegenwoordiger van de universiteit in het Wetenschappelijk Comité was die het eindwoord had. Het gebeurde dan ook dat die persoon wel voor de instelling werkte, maar dan ook wat werk bleef doen voor die professor.

Welke thema's kwamen er dan in die beginperiode aan bod? En welke hiaten kon je dan al vaststellen?

Er was in eerste instantie de koningskwestie. Die stond in die beginjaren centraal, als aandachtspunt, maar zeker ook als thema waarrond de conflicten in de instelling zich kristalliseerden. Daarover is trouwens ook de eerste directeur gesneuveld. Ik heb al gezegd dat de eerste directeur Jean Van Welkenhuyzen zich bijzonder nauw betrokken voelde bij het koningshuis. Eigenlijk had hij zichzelf een missie gegeven: dat was de versie van de koning over wat er was gebeurd tijdens de oorlog te verdedigen. Dat ging zover dat hij op een bepaald ogenblik archieven aankocht om ze daarna in het privé-archief van prinses Lilian te verbergen, omdat die ongunstige elementen bevatten over de rol van Leopold tijdens Tweede Wereldoorlog. Toen een hem niet gunstig gezinde onderzoeker op de instelling dat heeft ontdekt, is die bom gebarsten en werd de directeur op een zijspoor gezet. Op zijn Belgisch heeft hij dan een royale onderzoeksopdracht gekregen met behoud van zijn wedde als directeur. Maar in de feiten was hij geen effectieve directeur meer.

Het onderzoek over het verzet stond op vraag van de vaderlandslievende verenigingen van meet af aan op de agenda. Zo goed als elke nieuwe Nederlandstalige onderzoeker die werd aangeworven, kreeg de hete aardappel doorgeschoven om een onderzoek uit te voeren over het verzet aan de haven van Antwerpen. Daar is niets concreet uit gekomen omdat kritisch onderzoek over het verzet in die beginfase delicaat was. Zoals gezegd werd er weinig aandacht besteed aan onderzoek over de collaboratie, hoewel het onderzoek van 'vrije' onderzoeker Albert De Jonghe hier natuurlijk een belangrijke uitzondering is. Ook kritisch onderzoek over het functioneren van de Belgische autoriteiten was niet eenvoudig. Men mag niet vergeten dat toen zeker niet alle bronnen beschikbaar waren. Het is wel zo dat Jean Van Welkenhuyzen vele sleutelfiguren van de Belgische elite heeft geïnterviewd. Hij kende die mensen, dat was zijn wereld. Maar dat zijn lang niet altijd kritische interviews en dus vandaag met enig voorbehoud te gebruiken.

Wat mij van in den beginne is opgevallen, was het gebrek aan belangstelling voor de Jodenvervolging. Het basiswerk van Maxime Steinberg was buiten het CegeSoma ontstaan, maar op de instelling was er geen animo om daar verder op te bouwen⁸. Voor José Gotovitch was de studie van de Holocaust geen prioriteit. Ik herinner mij dat wij in 1990 een vraag kregen van professor Dan Michman om in Israël aan de Bar-Ilan Universiteit een wetenschappelijke conferentie te organiseren om een eerste stand van zaken op te maken van de Jodenvervolging in België. De reactie daarop binnen de instelling was eerder lauw en dat was ook het geval in de schoot van het Wetenschappelijk Comité. Er werd besloten dat we daar konden aan meewerken op voorwaarde dat alle kosten van Israëlsche zijde werden gedragen. Voor de afgevaardigden van de vaderlandslievende verenigingen was de toenemende aandacht voor de Joden als slachtoffers bij uitstek van de Tweede Wereldoorlog een soort paradigmaswitch. Dat riep bij hen heel wat weer-

stand op. Zij hadden het gevoel dat zij daardoor als verzetsmensen en als politieke gevangenen op de achtergrond werden gedrongen, wat overigens niet helemaal onjuist was.

Hoe is het CegeSoma onder jouw beleid geëvolueerd?

Toen ik in 2005 directeur werd, was mijn probleem hoe met die losse verzameling van specialisten een instelling kon gemaakt worden. In mijn ogen kon er niet echt gesproken worden van een instelling, want er was geen collectief idee over wat we dan wel zouden doen. En de enige manier die ik kon bedenken, was om de vaste medewerkers, de specialisten die er al zo lang werkten, te responsabiliseren door van hen beheerders te maken van deeldomeinen die we samen zouden bepalen. Dat was eigenlijk het basisidee.

Het was mijn visie dat de zwakke positie van het CegeSoma in de federale context ook een positieve keerzijde had. Het CegeSoma kon uitgroeien tot een expertisecentrum dat zich bezighield met hedendaagse conflictgeschiedenis en precies door zijn unieke neutrale 'federale' positie was het goed geplaatst om over een aantal netelige kwesties in die recente Belgische geschiedenis onderzoek te doen. Maar om dat te bereiken, moest er een echte instelling groeien en moesten we de excellentie bereiken die we tot dan toe niet hadden. Daar heb ik dus altijd naar gestreefd. Voor mij was bijvoorbeeld bij de aanwerving van wetenschappelijk personeel tweetaligheid, eigenlijk drietaligheid met het Engels erbij, een absolute must. Ik heb ook meer aansluiting proberen te krijgen met wat er leefde in Vlaanderen, zowel wetenschappelijk als maatschappelijk en met wat er internationaal leefde. Maar dat onderzoek kon niet worden uitgevoerd door de vaste ploeg van onderzoekers. Die was klein en beperkt in specialisatie. Projectonderzoek was bijgevolg de enige mogelijkheid, maar daarvoor moest wel gezocht worden naar extra financiering: daar lag de sleutel voor het slagen of mislukken van deze strategie. Het Cege-

8. Maxime Steinberg (1936-2010) is de auteur van het driedelige *L'étoile et le fusil*, Bruxelles, 1983-1987.

Soma heeft altijd een hele beperkte financiering gehad. Gezien de federale positie van de instelling, konden wij geen beroep doen noch op FNRS noch op FWO voor wetenschappelijke projecten.

Het herpositioneren van de instelling als een expertisecentrum voor die netelige kwesties die onze recente geschiedenis heeft gekend, heeft - denk ik - in de loop van de tien jaren van mijn directeurschap enkele belangrijke resultaten opgeleverd. Ik denk aan *Gewillig België*⁹, het onderzoek over de Belgische autoriteiten en de Jodenvervolging, een onderzoek over de moord op communistenleider Julien Lahaut, een onderzoek over de cineast Henri Storck¹⁰, onderzoek over de Rwandese metiskinderen en ... bijna tot een onderzoek over het dynamiteren van de IJzeratoren. Ik heb dit type van onderzoek in opdracht nooit ervaren als strijdig met een strikt wetenschappelijke aanpak van die historische materie. Er is nooit ofte nimmer enige poging tot beïnvloeding geweest van wetenschappelijk onderzoek dat wij hebben uitgevoerd. In de praktijk was het bijna steeds zo dat die opdracht in gemeenschappelijk overleg werd geformuleerd.

Een tweede belangrijk punt voor mij was, dat die oorlog uit zijn geïsoleerde positie moest worden gehaald. Tot dan was de Tweede Wereldoorlog te vaak bestudeerd vanuit een enge Belgische en temporele context, dat moest in mijn ogen veranderen. De naam van de instelling was al aangepast in 1997¹¹, 8 jaar voor ik directeur werd, maar in de praktijk was er eigenlijk nog weinig veranderd. In de praktijk was het nog in grote trekken hetzelfde oude Centrum van de Tweede Wereldoorlog. Dus mijn bedoeling was om dat open te trekken en de Eerste Wereldoorlog, de Koude Oorlog en vooral ook kolonisatie en dekolonisatie erbij te nemen, want daarin wortelen de hedendaagse, de 20ste eeuwse conflicten, die België heeft gekend.

Maar waarbij je natuurlijk zit met een staf van tien mensen voor wie dat misschien allemaal wat veel is.

Dat was niet gemakkelijk. Ik herinner mij nog een discussie met de wetenschappelijke ploeg over het al dan niet opnemen van het aspect migratie als conflictstof in de thema's die zouden worden behandeld. Ik was de pleitbezorger daarvan, maar eigenlijk stond ik zo goed als alleen. Dat thema is uiteindelijk niet geïntegreerd in de onderzoeksthema's, wat ik nog altijd betreurt. Eigenlijk is de verklaring heel eenvoudig. De onderzoekspecialismen die aanwezig waren bij de vaste wetenschappelijke ploeg waren toch hoofdzakelijk tot bepaalde onderdelen van de Tweede Wereldoorlog beperkt. Was het nu omdat ze op de een of andere manier vreesden voor hun toekomst wanneer het onderzoek thematisch zou worden uitgebreid? Ik laat dat in het midden, maar in ieder geval was er een veeleer weigerachtige houding om naar die nieuwe thema's te gaan. Die nieuwe thema's zijn er desondanks toch gekomen door projectonderzoek. Het op die manier sturen van een eigen onderzoekagenda was in principe wat ik altijd had gewild. Maar in de praktijk was dat onuitvoerbaar, omdat je nu eenmaal dat onderzoek gefinancierd moet krijgen. Als die financiering er niet komt, dan is het opstellen van plannen, of dat nu jaarplannen of meerjarige plannen zijn, eigenlijk een gratuite bezigheid. Je kunt heel mooie prioriteitenlijsten opstellen, maar als je die niet gefinancierd krijgt, dan kom je nergens. Door die switch naar een centrum conflictgeschiedenis van de 20ste eeuw en het appelleren naar het onderzoeken van die netelige kwesties, dienden zich opportuniteiten aan. Net zoals met de verjaardag van de Eerste Wereldoorlog zich een opportuniteit heeft aangediend om precies ook weer daar die uitbreiding door te zetten en ook de Eerste Wereldoorlog op te nemen in het globale pakket van het CegeSoma.

9. RUDI VAN DOORSLAER, EMMANUEL DEBRUYNE, FRANK SEBERECHTS, NICO WOUTERS, *Gewillig België: overheid en jodenvervolging tijdens de tweede wereldoorlog*, Antwerpen, 2007. Er verscheen tevens een beknopte weergave van het onderzoek voor het onderwijs: ANNE ROEKENS, *Gewillig België: Belgische overheden en de Jodenvervolging*, Antwerpen, 2011.

10. Henri Storck (1907-1999), Belgisch cineast.

11. CegeSoma heette tot die tijd Navorsings- en studiecentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.

Wat zijn de belangrijkste onderzoek-verwezenlijkingen geweest van het CegeSoma de afgelopen twintig jaar?

Ik denk dat het belangrijkste onderzoek ongetwijfeld het onderzoek *Gewillig België* is, en dat niet alleen omwille van het aspect van de Jodenvervolging. *Gewillig België* is niet het definitieve werk over de Jodenvervolging, dat is ook nooit de bedoeling geweest. Maar het is wel een onderzoek over het functioneren tijdens de bezetting van de Belgische overheden, in het meervoud. Het is een kritische analyse van wat de politiek van het minste kwaad is geweest en hoe die is geëvolueerd in de loop van de oorlogsjaren. Het is in mijn ogen een model voor de resultaten die kunnen bereikt worden met een werkelijk collectief onderzoeksproject. We hebben dat kunnen realiseren dankzij externe overheidsfinanciering. De vraag kwam van de Senaat, via een resolutie. Toen is er lang gebakkeleid over de financiering. Maar uiteindelijk is het dus een overheidsfinanciering geworden die bovenop de normale dotatie van de instelling kwam en dat was essentieel om dat onderzoek uit te voeren.

Er zijn uiteraard nog veel andere zaken te noemen. Rode draad is twee thema's waar toch enige convergentie in zit en die doorheen de diverse projecten als een soort conglomeraat in elkaar schuiven. Aan de ene kant is dat de geschiedenis van justitie, magistratuur, politiek en zaken die er mee te maken hebben. Aan de andere kant het thema herinnering: *Scherven van de oorlog* om er maar een te noemen¹². Dat onderzoek gaat onder meer over monumenten waar de twee Wereldoorlogen in betrokken worden. Rond de honderdste herdenking van de Eerste Wereldoorlog zijn heel diverse onderwerpen over die oorlog onderzocht. En dan was er het onderzoek naar kolonisatie, dekolonisatie en Koude Oorlog. Wat het laatste betreft is er uiteraard het belangrijke onderzoek

naar de moord op Lahaut, opnieuw in opdracht van de overheid¹³.

Dus eigenlijk een grote diversiteit, waarvan je je kunt afvragen of ze vooraf was gepland. Dat was niet zo. Wat mij betreft was het geen optie om een onderzoeksplan op te stellen voor een groep van mensen die altijd heel dispaars had gewerkt en die geen eengemaakte visie had over de prioriteiten. Het enige alternatief was buiten het strikte oorlogskader treden en via projectonderzoek nieuwe en jonge onderzoekers aantrekken om een breder veld van conflictgeschiedenis te bestrijken.

Je verwees naar het belang van de overheidsopdrachten in het onderzoek naar delicate kwesties in de recente Belgische geschiedenis. Op welke manier werd daarbij de autoriteit van het CegeSoma erkend? En speelde daarbij dat de vraagstelling, de techniek, de methode, de benaderingen van het oorlogsonderzoek, ook productief gemaakt kan worden, om andere vragen te beantwoorden?

Ik denk niet dat het onderzoek over de moord op Lahaut naar het CegeSoma zou zijn gekomen als *Gewillig België* er niet was geweest. Dat project heeft voor een belangrijk deel de reputatie gevestigd van een instelling die een zeer netelige kwestie op een degelijke manier, zowel wetenschappelijk als in communicatie achteraf, tot een goed einde kon brengen. Qua uitvoering zat de originaliteit vooral in de cohesie van de onderzoekers en in het verzamelen en de consultatie van de bronnen. Heel wat bronnen werden geraadpleegd die normaliter voor wetenschappelijk onderzoek niet beschikbaar zijn. Ik denk bijvoorbeeld aan de archieven van de Belgische Staatsveiligheid. In bepaalde gevallen, in de mate dat de privacy in het geding kwam, was een speciale wetgeving nodig om het CegeSoma toe te laten om bepaalde bronnen te kunnen raadplegen.

12. BRUNO BENVINDO EN EVERT PEETERS, *Scherven van de oorlog: de strijd om de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog, 1945-2010*, Antwerpen, 2011.

13. EMMANUEL GERARD, FRANÇOISE MULLER EN WIDUKIND DE RIDDER, *Wie heeft Lahaut vermoord? De geheime koude oorlog in België*, Antwerpen, 2015.

DE CURATOREN

VAN De Vereniging van de joden in België
tijdens de nazi-bezetting

HET

GETTO Rudi Van Doorslaer &
Jean-Philippe Schreiber

lannoo

In 2004 publiceerden Rudi Van Doorslaer en Jean-Philippe Schreiber (ULB) een belangrijke bijdrage aan de geschiedschrijving van WOII met het boek 'De curatoren van het getto' (gelijktijdig gepubliceerd in het Frans als 'Les curateurs du ghetto') over de delicate rol van de Vereniging van de Joden in België in de uitvoering van de Duitse anti-Joodse politiek. Rudi Van Doorslaer publiceerde over de geschiedenis van het communisme, over Joodse geschiedenis, over de Spaanse burgeroorlog en over diverse aspecten van de geschiedenis van WOII.

Is het CegeSoma gevraagd voor onderzoek naar conflicten in Rwanda of Congo?

Neen, in het onderzoek naar de Rwanda-genocide van 1994 heeft de Senaatscommissie geen beroep gedaan op historisch onderzoek. Er is nu in Frankrijk door president Macron een commissie opgericht om de Franse interventie te onderzoeken en ik ben ervan overtuigd dat er ook in België nog wel een vervolg komt. Ook over de kolonisatie of de dekolonisatie van Congo is er nooit een opdracht geweest van overheidszijde. Wel is er een onderzoek geweest naar de moord op Patrice Lumumba¹⁴. Dat gebeurde los van het CegeSoma. Men heeft toen op zijn Belgisch, in een mooi evenwicht, twee Franstalige en twee Nederlandstalige onderzoekers aangesteld van diverse universiteiten die de ideologische evenwichten moesten vertegenwoordigen. Sommige van die onderzoekers zijn daar niet onverdeeld gelukkig over geweest. Vooral omdat het onderzoek op een andere manier werd georganiseerd dan bijvoorbeeld *Gewillig België*, dat een veel meer gestructureerd onderzoek was. En waar op een gestructureerde manier overleg was, over de onderzoeksvragen die moesten worden gesteld, over de voortgang van het onderzoek, eventuele hiaten die konden worden aangevuld, enzovoort. Het Lumumba-onderzoek werd gevoerd door vier onderzoekers die onder elkaar de thema's hadden verdeeld. Waarbij dan uiteindelijk het eindresultaat onvermijdelijk ook hiaten vertoonde.

In de context van *Gewillig België* werd het overleg tot in de besluiten doorgetrokken. Zo bleek er bij het uitschrijven van de conclusies een interpretatiekwestie te zijn, of beter nog een analyse- en interpretatiekwestie rond het gewicht van administratieve drijfveren aan de ene kant en ideologische drijfveren aan de andere. De vraag stelde zich wat nu het zwaarst heeft gewogen in de positie van bepaalde autoriteiten in de kwestie van de Jodenvervolgung. Dat leidde tot een interessante discussie, waar we, denk ik toch, tot een min of meer aanvaardbare consensus zijn

gekomen. Moest ik de besluiten alleen hebben geschreven, dan had de ideologische component wellicht nog zwaarder doorgewogen. Maar, je werkt in een equipe. De onderzoekers hadden veel meer dan ik het concrete onderzoek gevoerd, dus was het maar logisch dat we tot een gemeenschappelijk standpunt daarover kwamen. Ik vond het in ieder geval zeer boeiend om op die manier onderzoek te doen en te proberen om tot een afgewogen wetenschappelijk resultaat te komen.

Over hiaten gesproken, stel dat je 20 jaar jonger was en je mag volgende maand beginnen als directeur van het CegeSoma, wat zijn dan je onderzoeksprioriteiten?

Wel, de netelige kwesties die nog steeds hangende zijn. De trauma's van de recente Belgische geschiedenis. Zoals de dekolonisatie of aspecten van de Koude Oorlog. Ik denk dan aan de jaren 1980, de 'loden jaren', die hier in België net zo zwaar zijn geweest als in Italië. Ik zie niet in dat er een andere federale instelling is die dergelijk onderzoek op een georganiseerde manier kan aanpakken.

De grote nationale onopgeloste en traumatiserende kwesties dus? Wat maakt een ploeg WOII-specialisten meer geschikt om dat soort van onderzoek uit te voeren?

Natuurlijk is de Tweede Wereldoorlog met zijn bezetting een crisisperiode bij uitstek. Onderzoekservaring op dit terrein is dan zeker universeel bruikbaar in andere contexten. Maar er wordt ook WO II-onderzoek gevoerd aan de universiteiten, dus dat is niet de essentie. Belangrijker is de institutionele positie van het CegeSoma en de excellentie die ze het voorbije decennium heeft kunnen bereiken, al moet het nog worden bekeken of de instelling die lijn kan doortrekken onder de koepel van het Rijksarchief. Het gaat dus over de federale, in wezen neutrale, positie die de instelling inneemt in het complexe Belgische ideologische en institutionele landschap. Dit zowel via de samenstelling van zijn onderzoekploeg als van zijn Wetenschappelijke Commissie. Even belang-

14. LUC DE VOS, EMMANUEL GERARD EN JULES GÉRARD-LIBOIS, *Lumumba : de complotten? De moord*, Leuven, 2004.

rijk misschien is de ondersteunende structuur die het kan aanbieden, ook al is dat sinds de integratie door het Rijksarchief niet meer zo duidelijk.

Om nog even op de core business van het CegeSoma terug te komen. Blijven er voor de periode 40-44/45 geen hiaten in de geschiedschrijving?

Absoluut. Een idee dat ik al 40 jaar koester is dat de Tweede Wereldoorlog beschouwd kan worden als een laboratorium. Het is een korte periode, 4,5 jaar, maar ook een heel intense periode. Dat heeft geleid tot een uitzonderlijke bronnenvorming, die het mogelijk maakt bepaalde maatschappelijke evoluties te bestuderen die je anders nauwelijks kan onderzoeken. En dan denk ik in het bijzonder aan de achterliggende evolutie van de antidemocratische, vooral conservatieve switch die je krijgt in de maatschappij vanaf de jaren 1920 en dan nog uitgesprokener vanaf de jaren 1930. Die omslag komt achteraf tot uiting in de collaboratie, maar ook in het verzet is die component aanwezig.

De collaboratie is al intens bestudeerd vanuit hoofdzakelijk politiek standpunt. Maar hoe is die reactionaire omslag bij een belangrijk deel van de bevolking en de elites verlopen? Dat is misschien het enige in het baanbrekende *L'An 40* van Gotovitch en Libois dat ik niet accuraat vind¹⁵. Het gaat het eerste jaar van de bezetting niet alleen over *'le temps des notables'*, maar over een veel bredere antidemocratische beweging die zich inzet vanaf de jaren 1920. Wat weten wij na al die decennia van onderzoek over de Tweede Wereldoorlog, over bijvoorbeeld militanten van het Verbond van Dietse Nationaal Solidaristen, over het Nationaal Legioen en de andere bewegingen klein en groot die in hun spoor volgen? Wat ligt aan de basis van het fascistisch gedachtegoed in Vlaanderen, Brussel en Wallonië. Wat weten wij daar eigenlijk over? Wie zijn die mensen? Waar komt dat vandaan, het fascistoïde gedachtegoed dat tijdens de bezetting zo wijdverspreid aanwezig is? Eigenlijk weten we daar zeer weinig over.

Het gaat in wezen over een radicalisme-onderzoek, want je zou dezelfde vraag kunnen stellen: wat fungeert als *trigger* voor de radicalisering ter linkerzijde en dan vooral in Brussel en in industriële gebieden in Wallonië? Dan heb ik het over de communisten, maar ook over het trotskisme, want ook daarover zijn enorm interessante dingen te zeggen. Wie denkt dat de invloed van het trotskisme in Wallonië een puur intellectuaal beweging was, zit helemaal fout. In de regio Borinage bijvoorbeeld heeft het trotskisme op een bepaald moment een heel populaire, we kunnen zelfs zeggen populistische aanhang. Dus wie zijn die mensen? Hoe komen zij daar toe? Ik ben een sociaal historicus en voor mij is de achterliggende sociale geschiedenis enorm belangrijk en de enige methode waarmee je in de diepte kunt doordringen tot wat mensen maatschappelijk beweegt. Wat zijn de *triggers*, individueel en collectief, van radicalisering. Hoe wordt die ideologie precies ingevuld?

Kennen we 75 jaar na de bevrijding voor die fundamentele vragen nog geen antwoorden?

Mag ik het misschien nog eenvoudiger formuleren? Voor wat geleid heeft tot de voor Vlaanderen specifieke vormen van collaboratie hebben we op de waarom-vraag nog altijd geen antwoord. En de essentie is dus niet die collaboratie, maar wat eraan voorafgaat. De Vlaamse frustratie is in mijn ogen zeker onvoldoende als antwoord. Levensgeschiednissen en prosopografie zijn de methodes die ons wellicht verder zullen kunnen brengen. Daarom is de Tweede Wereldoorlog zo belangrijk. Omdat precies voor een dergelijk bottom-up-onderzoek de bronnen heel vaak ontbreken, tenzij de Tweede Wereldoorlog er tussenkomt en het mogelijk maakt een andere inkijk te hebben in de levensgeschiedenis van gewone mensen.

Zonder het woord te kennen, gebruikte ik de prosopografische methode al in mijn allereerste onderzoek in 1980 naar de Gentse vrijwilligers die in Spanje zijn gaan vechten bij de Interna-

15. JULES GÉRARD-LIBOIS EN JOSÉ GOTOVITCH, *L'an 40: La Belgique Occupée*, Bruxelles, 1971.

tionale Brigaden¹⁶. Dat heeft mij eigenlijk proefondervindelijk geleid naar die methode, want ik wou weten waarom die mensen dat engagement aangingen dat toch levensbedreigend was. Mijn doctoraat over de revolutionairen onder de Joodse migranten van de jaren twintig en dertig was gedeeltelijk op dezelfde methode gesteund¹⁷. Wat ik wil zeggen, is dat dit onderzoek naar de radicalisering in het tijdsgewricht 1920-1940 niet alleen belangrijk is voor vandaag, maar met goede wil en doorzettingsvermogen ook uitvoerbaar dank zij de bronnen gegenereerd door de Tweede Wereldoorlog. Strafdossiers, opsluitingsdossiers, moraliteitsonderzoeken bevatten de levensgeschiedenissen die de basis kunnen vormen voor een dergelijk project.

De relevantie van de bezettingsgeschiedenis neemt niet af. Heeft dat te maken met een bepaalde herinneringscultuur? Zie je daar voor toekomstig onderzoek troeven, maar misschien ook valkuilen?

Het doorleven van de oorlog in de naoorlogse periode is evident een zeer belangrijk aspect. Zeker voor wat de collaboratie betreft, wordt daar vandaag veel meer over gewerkt. Bijvoorbeeld *De kinderen van de collaboratie*¹⁸. En ik denk dat dat niet zal afnemen. Dat zal ook niet afnemen bij de derde generatie of de vierde generatie. Er zijn toch meerdere voorbeelden in het buitenland waar dat soort nationale trauma's op lange termijn blijken door te werken. Anderzijds, en dan sluit ik aan bij wat ik daarmee heb gezegd over wat ook bij studie van de Tweede Wereldoorlog nog braakliggend terrein is, ben ik bijvoorbeeld erg gelukkig met het Transmemo project dat nu loopt om te kijken in hoeverre bepaalde ideeën tussen generaties worden doorgegeven in collaboratie- en verzetsfamilies¹⁹. Ik denk dat de resultaten voor het verzet

misschien nog verrassender zullen zijn dan voor de collaboratie. Een interessant laboratorium om te onderzoeken is natuurlijk ook de Holocaust-geschiedenis. Je merkt dat bij diegenen die het hebben overleefd de genocide op de Joden verdrongen wordt in de eerste decennia na de oorlog. Pas vanaf de jaren 1970 komt dat opnieuw aan de oppervlakte en vandaag zie je hoe dat een uitermate gevoelig paradigma is geworden bij generaties die het helemaal niet hebben meegemaakt. Hetzelfde geldt voor de koloniale kwestie, ook daar zie je dat een tweede en derde generatie van mensen die vandaag in België wonen en het kolonialisme niet hebben meegemaakt zich daar actief bij betrokken voelen. Het blijft voor ons historisch-wetenschappelijk bedrijf bijzonder moeilijk om telkens een kritische wetenschappelijke houding aan te nemen ten aanzien van de mythes die ook bij die tweede en derde generatie mensen aanwezig zijn met betrekking tot de identiteit die ze zichzelf hebben aangemeten. Dat is een permanent gevecht. Ik weet niet of we dat kunnen winnen.

Iets helemaal anders tot slot. Zie je kansen in de digitalisering van de archieven?

Dat is zoals steeds een probleem van middelen. Veronderstel in een ideale wereld dat je alle dossiers van het krijgsauditoraat niet alleen gedigitaliseerd hebt, want dat is uiteraard niet voldoende, maar ook nog ontsloten. Wat doen we dan? We zijn dan allemaal geïnteresseerd om onze studenten daarop te zetten, om daar onderzoeksprojecten voor te formuleren, want dat zou een gedroomde database zijn. De vraag is, zijn die middelen er? Neen, die zijn er natuurlijk niet. En waar ga je dan de prioriteit aan geven? Ga je de prioriteit geven aan het gedeeltelijk digitaal ontsluiten van die archieven? Of ga je de prioriteit geven aan onderzoek?

16. RUDI VAN DOORSLAER, "Gentenaars in de Internationale Brigaden. Motivaties voor het vrijwilligerschap in een politiek-militair conflict", in *Bijdragen tot de geschiedenis van de tweede wereldoorlog*, 1980, nr.6, pp. 149-196.

17. RUDI VAN DOORSLAER, *Kinderen van het getto: Joodse revolutionairen in België, 1925-1940*, Antwerpen, 1995.

18. Documentaire reeks uitgezonden op Canvas. Zie: <https://www.canvas.be/kinderen-van-de-collaboratie>.

19. TRANSMEMO (2017-2020) is een BRAIN-project gefinancierd door het Federale Wetenschapsbeleid (Belspo) over de intergenerationale overdracht van herinneringen aan collaboratie en verzet in België, met als partners de UGent, de UCL en CegeSoma/Rijksarchief.

Vanuit een publiek-historisch standpunt en vanuit de families die daarbij betrokken zijn vandaag, zou je kunnen stellen dat het digitaliseren ook nog een maatschappelijke functie heeft. Zo kan je de informatie ter beschikking stellen waar in mijn visie die mensen ook recht op hebben. Dat zou ook louterend kunnen werken voor een niet onbelangrijk deel van de Belgische maatschappij. Publieksontsluiting van die archieven kan dan hand in hand gaan met onderzoek. Die dossiers zullen wetenschappelijk en maatschappelijk moeten worden gekaderd. Als er aan de integratie van

het CegeSoma in het Rijksarchief dan toch een positief aspect verbonden is, dan kan het misschien hierin te vinden zijn. Dat zou een hele mooie lange termijnopdracht kunnen zijn voor het CegeSoma. Onderzoek én publiekswerking zouden kunnen worden gecombineerd. Want voor alle duidelijkheid: mijn fundamentele opvatting is dat de prioritaire taken van een instelling als het CegeSoma niet liggen in zijn documentaire taken, maar in zijn onderzoeks- en publiekhistorische taken. Dat was toen ik directeur was mijn opvatting en die is vandaag niet veranderd.

Bruno De Wever is hoogleraar aan de Vakgroep Geschiedenis van de UGent. Hij doceert over de geschiedenis van de 20ste eeuw, de geschiedenis van België, historische methode, publieksgeschiedenis en leidt als vakdidacticus leraars geschiedenis op. Hij is co-directeur van het Instituut voor Publieksgeschiedenis (www.ipg.ugent.be). Hij publiceerde boeken en artikels in nationale en internationale wetenschappelijke tijdschriften over de Vlaamse beweging, het Vlaams-nationalisme, de Nieuwe Orde, fascisme en nationaal-socialisme, collaboratie en verzet in België tijdens de Tweede Wereldoorlog en de herinnering eraan, de naoorlogse zuiveringen, de jodenuitroeiing en de ontkenning ervan, de methode van de mondelinge geschiedenis en publieksgeschiedenis.

Peter Romijn is hoofd onderzoek bij het NIOD, het Instituut voor Oorlog-, Holocaust- en Genocidestudies, een deel van de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen. Hij is tevens professor 20ste eeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn onderzoekinteresses zijn de geschiedenis van politiek en bestuur in tijden van oorlog en crisis, inclusief regimewissels en politieke zuiveringen. Hij publiceerde vooral over de Tweede Wereldoorlog, Jodenvervolgving en de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog, alsook de historiografie van oorlog.